

NARASIMHA RAO ISLOHOTLARI: HINDISTON MIGRATSIYASI RIVOJLANISHINING YANGI BOSQICHI (1991 – 2000 -YILLAR)

Samiyeva Madinaxon Baxtiyor qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

tayanch doktorant

madinasamiyeva2@gmail.com

Annotatsiya. 1991- yilgi Narasimha Rao islohotlari Hindiston davlatchiligi tarixida yangi davrni boshlab berdi. Ushbu maqolada o‘n yilliklar davomida hukm surgan “yopiq eshiklar” siyosatidan voz kechilishining intellektual migratsiyaga ko‘rsatgan tarixiy ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1991-2000-yillar oralig‘ida hind intellektual qatlamining milliy muammodan (Brain Drain) strategik “yumshoq kuch”ga (Soft Power) aylanish jarayonlari tarixiy – siyosiy rakursda ochib beriladi. Mazkur islohotlar bugungi “hind mo‘jizasi” va global texnologik ustunlik uchun poydevor bo‘lgani ilmiy asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Intellektual migratsiya, iqtisodiy liberallashtirish, “yopiq eshiklar” siyosati, Soft Power, Brain Bank.

РЕФОРМЫ НАРАСИМХИ РАО: НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ЭМИГРАЦИИ ИНДИИ (1991 – 2000 – ГОДЫ)

Самиева Мадинахон Бахтиёр кизи

Базовый докторант (PhD)

Ташкентского государственного

университета востоковедения

madinasamiyeva2@gmail.com

Аннотация. Реформы Нарасимхи Рао 1991 года стали поворотным моментом в истории индийской государственности. В статье анализируется историческое влияние отказа от многолетней политики «закрытых дверей» на динамику интеллектуальной миграции. В историко-политическом ракурсе рассматривается трансформация индийской интеллектуальной элиты из национальной проблемы (Brain Drain) в стратегическую «мягкую силу» (Soft Power) в период 1991–2000 годов. Обосновывается тезис о том, что именно эти преобразования заложили

фундамент современного «индийского чуда» и глобального технологического доминирования страны.

Ключевые слова. Интеллектуальная миграция, экономическая либерализация, политика «закрытых дверей», *Soft Power* (мягкая сила), *Brain Bank* (банк мозгов).

NARASIMHA RAO REFORMS: A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF INDIAN INTELLECTUAL EMIGRATION (1991–2000)

Madinaxon Samiyeva

PhD Researcher

Tashkent State University of Oriental Studies

madinasamiyeva2@gmail.com

Abstract. The 1991 Narasimha Rao reforms marked a definitive turning point in the history of Indian statehood. This article examines the historical impact of abandoning the decades-long "closed-door" policy on the dynamics of intellectual migration. From a historical and political perspective, the study explores the transformation of the Indian intellectual class from a national liability (Brain Drain) into a strategic "Soft Power" asset between 1991 and 2000. It provides a scholarly foundation for how these reforms laid the groundwork for the modern "Indian Miracle" and the nation's global technological prominence.

Keywords: Intellectual migration, economic liberalization, "closed-door" policy, *Soft Power*, *Brain Bank*.

KIRISH. Hindistonning zamonaviy davlatchilik tarixi va uning global intellektual maydondagi o‘rni 1991-yilda boshlangan tub islohotlar bilan bevosita bog‘liq. XX asrning ikkinchi yarmi davomida Hindiston iqtisodiyoti va ijtimoiy hayoti “Litsenziya raj” (Licence Raj) ¹deb nomlangan, davlat hamma narsani qattiq nazorat qiladigan tizim asosida rivojlandi, bu esa byurokrtiyani (qog‘ozbozlikni) kuchaytirib yuborgan. Bunday sharoitda bilimli mutaxassislar – muhandis va shifokorlar o‘z vatanida munosib ish topa olmay, ommaviy ravishda AQSH va Yevropa ko‘chib keta boshlashdi. O‘sha paytlarda bu jarayon mamlakat uchun faqatgina yo‘qotish, ya’ni “aqlar oqimi” (Brain Drain) sifatida baholanib kelindi.

¹ “Litsenziya raj” (License Raj) - Jawaharlal Nehru davrida 1951-yildagi Industries (Development and Regulation) Act asosida joriy etilgan, iqtisodiyot ustidan davlat nazoratini kuchaytirishga qaratilgan tizim bo‘lib, sanoatni rivojlantirish va xususiy monopoliyalarni cheklash maqsadida korxonalar faoliyatini litsenziya orqali boshqargan. 1991-yilda Narasimha Rao islohotlari davrida keskin qisqartirildi.

1991-yilga kelib Hindiston chuqur iqtisodiy va siyosiy inqiroz yoqasiga kelib qoldi. Mamlakatning xalqaro qarzlarini ko‘payib, davlat xazinasida bor-yo‘g‘i ikki haftalik importni qoplashga yetadigan mablag‘ qolgan edi. Mana shunday tang ahvolda Bosh vazir P.V. Narasimha Rao o‘n yilliklar davomida shakllangan yopiq va ehtiyotkor siyosatdan voz kechishga qaror qildi. Uning boshchiligidagi joriy etilgan liberallashtirish va globallashtirish islohotlari Hindiston iqtisodiyotini global bozorga ochdi, davlat monopoliyasini qisqartirdi, xususiy sektor faoliyatini kengaytirdi va xorijiy investitsiyalar uchun qulay sharoit yaratdi. Natijada axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya, moliya va xizmat ko‘rsatish sohalari tez sur‘atlarda rivojlana boshladi. Ayniqsa, IT sektori Hindiston iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Biroq iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari bilan bir qatorda, malakali mutaxassislarining xorijga ketishi, ya‘ni intellektual emigratsiya jarayoni ham kuchaydi. Shu davrdan boshlab emigratsiya shunchaki “ketish” emas, balki Hindistonning dunyodagi ta‘sirini oshiruvchi strategik kuch – “Brain Bank” (intellektual zaxira) konsepsiyasiga aylana boshladi.

Intellektual emigratsiya yoki “brain drain” atamasi yuqori malakali mutaxassislar ya‘ni olimlar, muhandislar, shifokorlar, IT mutaxassislari va boshqa professional kadrlarning rivojlanayotgan davlatlardan iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarga ko‘chib o‘tishini anglatadi. Hindistonda bu jarayon mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlangan bo‘lsa-da, 1990-yillardagi iqtisodiy liberallashtirish uni yangi bosqichga olib chiqdi. Xususan, AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya va Avstraliya kabi davlatlar hind mutaxassislari uchun asosiy migratsiya yo‘nalishlariga aylandi. Ayniqsa, Microsoft, Google kabi transmilliy kompaniyalarning yuqori malakali IT mutaxassislari bo‘lgan ehtiyoji hind diasporasining kengayishiga sabab bo‘ldi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi 1991 – 2000-yillarda P. V. Narasimha Rao islohotlari natijasida Hindistonda yuz bergan iqtisodiy o‘zgarishlarning migratsiya jarayonlariga ta‘sirini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda iqtisodiy liberallashtirishning malakali kadrlar migratsiyasiga ta‘siri, emigratsiyaning asosiy omillari hamda hind diasporasining Hindiston iqtisodiy va texnologik rivojlanishidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u Hindistondagi iqtisodiy islohotlar va intellektual emigratsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tarixiy nuqtai nazardan yoritadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot tarixiy-tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-komparativ metod yordamida Hindistonda 1991-yildan keyingi iqtisodiy islohotlar hamda ularning intellektual emigratsiyaga ta‘siri qiyosiy tahlil

qilindi. Shuningdek, statistik metod orqali 1991 – 2000-yillarda malakali hind mutaxassislarining xorijga migratsiyasi, ayniqsa AQSh va boshqa rivojlangan davlatlarga yo‘nalgan migratsion oqimlar o‘rganildi.

Tadqiqot davomida “brain drain” va diaspora nazariyalaridan foydalanilib, malakali kadrlar emigratsiyasining iqtisodiy va ijtimoiy omillari tahlil qilindi. Bundan tashqari, ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda Hindiston hukumatining iqtisodiy ma‘lumotlari kontent-tahlil usuli asosida o‘rganildi². Tadqiqotda iqtisodiy liberallashtirish, globalizatsiya va IT sektorining rivojlanishi bilan bog‘liq jarayonlarga alohida e‘tibor qaratildi.

NATIJALAR

1991-yilda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida hind migratsiyasining yangi bosqichi shakllangan bo‘lsa-da, ushbu jarayonning tarixiy ildizlari ancha oldingi davrlarga borib taqaladi. Hindistondagi ichki vaziyat hamda uning qo‘shnilari bilan munosabatlari hind migratsiyasining xarakteri va ko‘lamiga ta‘sir ko‘rsatgan. Arablar, keyinchalik esa portugallar, gollandlar va inglizlar tomonidan hindlarning Hind okeanidagi savdo yo‘llaridan asta-sekin siqib chiqarilishi Sharqiy Afrika va Janubi-Sharqiy Osiyodagi hind savdo koloniyalarining hajmi va ta‘sirining kamayishiga olib keldi. Shunga qaramay, ayrim hind guruhlar, ayniqsa hind-musulmonlar Omon, Sharqiy Afrikaning port shaharlari, Malakka, keyinchalik esa gollandlarning Bataviyasida o‘z ta‘sirini saqlab qoldilar. Bunda ular hech qachon avtonom, yopiq birliklar bo‘lmaganlar, chunki bu hududlarda yashagan hindlarning aksariyati Janubiy Osiyoda tug‘ilgan bo‘lib, keksaygach Vatanga qaytishga intilganlar.

Inglizlar tomonidan Janubiy Osiyoning zabt etilishi va XIX asrning ikkinchi yarmida subkontinentning katta hududlari Britaniya tojining to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshqaruviga o‘tishi, shuningdek ular tomonidan boshqa hududlar, jumladan Vest-Indiya, Sharqiy Afrikaning bir qismi va Janubi-Sharqiy Osiyoning egallanishi Hindistonning Buyuk Britaniyaning jahon miqyosidagi mustamlakachilik tizimiga qo‘shilishiga olib keldi. Keyingi davrlarda Hindistondan migratsiya aynan shu mustamlakachilik tizimi doirasida amalga oshdi. Dastlab u asosan mehnat migratsiyasi xarakteriga ega edi. 1833-yilda Britaniya imperiyasida qullik bekor qilingach, plantatsiya iqtisodiyotida ishchi kuchiga bo‘lgan talabni qoplash maqsadida Hindistondan yollanma ishchilar (“indentured labour”) ommaviy

²World Bank, *Research & Publications*, <https://www.worldbank.org/en/research>, International Monetary Fund, *Publications*, <https://www.imf.org/en/Publications>, Government of India, *Economic Survey*, <https://www.indiabudget.gov.in/economicsurvey/>, Deepak Nayyar (2008), *Migration, Remittances and Capital Flows*, Oxford University Press, <https://global.oup.com/academic/product/migration-remittances-and-capital-flows-9780195683777>, Jagdish Bhagwati (2004), *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, <https://global.oup.com/academic/product/in-defense-of-globalization-9780195330939>

ravishda Britaniya mustamlakalariga yuborildi. Ayniqsa, “Shakar koloniyalari” deb nom olgan bir nechta Britaniya mulklari – Trinidad, Gayana, Mavrikiy, Fidji hamda Malaya kabi hududlarga minglab hind ishchilari olib ketilgan. Ushbu migratsiya dastlab vaqtinchalik mehnat ko‘chishi sifatida tashkil etilgan bo‘lsa-da, keyinchalik xorijdagi hind kelib chiqishiga mansub barqaror etnik jamoalarning shakllanishiga zamin yaratdi³.

Biroq Hindistondan tashqariga migratsiya faqat plantatsiya ishchilari bilan cheklanmagan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Gujarat, Sind va Panjob hududlaridan chiqqan savdogarlar, vositachilar, hunarmandlar hamda ma‘muriy xodimlar Britaniya imperiyasining turli qismlariga faol ravishda joylashganlar. Xususan, Sharqiy Afrikada gujaratlik savdogarlar savdo va moliyaviy vositachilikda muhim iqtisodiy mavqega ega bo‘lib, Birma va Malayada hindlar port xizmatlari, temiryo‘l qurilishi va davlat boshqaruvi tizimida faoliyat yuritgan⁴. Bu jarayon hind diasporasining dastlabki iqtisodiy va ijtimoiy tarmoqlarini shakllantirdi. Ayniqsa zanjirli migratsiya mexanizmi ya‘ni migrantlar ortidan qarindoshlar, qishloqdoshlar va diniy jamoa a‘zolarining kelishi – xorijdagi hind jamoalarining mustahkamlanishida muhim rol o‘ynadi.

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib migratsiya xarakterida sezilarli o‘zgarishlar yuz bera boshladi. Mustamlakachilik tizimining parchalanishi va Buyuk Britaniya, AQSh hamda Kanada immigratsiya siyosatidagi o‘zgarishlar natijasida hind migrantlari orasida malakali mutaxassislar ulushi ortdi. Shifokorlar, muhandislar, olimlar va texnik mutaxassislarning rivojlangan davlatlarga ko‘chib borishi Hindiston uchun yangi fenomen - “brain drain” muammosini yuzaga keltirdi. Ayniqsa ingliz tilini bilish, texnik ta‘lim tizimining nisbatan rivojlanganligi va xalqaro mehnat bozoridagi talab hind mutaxassislari global miqyosda raqobatbardosh qildi. Shu bilan birga, Buyuk Britaniyada ham sobiq mustamlakalardan kelgan hindlar va boshqa Janubiy Osiyo xalqlari yirik etnik jamoalarni shakllantirdilar. Ular sanoat, xizmat ko‘rsatish sohasi, savdo va ta‘lim tizimida muhim o‘rin egalladilar. Natijada XX asr oxiri - XXI asr boshlariga kelib hind diasporasi nafaqat son jihatdan katta, balki iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan ham ta‘sirchan global kuchga aylandi.

1991-yilga kelib Hindiston mustaqillikdan keyingi eng jiddiy iqtisodiy inqirozlardan biriga duch keldi. Mamlakat tashqi to‘lov balansining keskin

³ A New System of Slavery: The Export of Indian Labour Overseas 1830–1920, London: Oxford University Press, 1974, pp. 45–68; Servants, Sirdars and Settlers: Indians in Mauritius, 1834–1874, Oxford University Press, 1995, pp. 22–39.

⁴ Global Diasporas: An Introduction, London: Routledge, 2008, pp. 67–84; Trade and Civilisation in the Indian Ocean, Cambridge University Press, 1985, pp. 121–146.

yomonlashuvi (Balance of Payments Crisis), yuqori inflyatsiya, byudjet taqchilligi va tashqi qarzlarning ortishi sababli iqtisodiy tanazzul yoqasiga kelib qolgan edi. 1990–1991-yillarda Hindistonning tashqi valyuta zaxiralari keskin kamayib, 1 milliard AQSh dollaridan ham past darajaga tushib ketdi va mamlakat import ehtiyojlarini atigi ikki-uch hafta davomida qoplay oladigan holatda qoldi⁵. Bu esa neft, sanoat xomashyosi va strategik mahsulotlar importiga qaram bo‘lgan mamlakat uchun jiddiy xavf tug‘dirdi.

Inqirozning chuqurlashishiga bir necha omillar sabab bo‘ldi. Birinchidan, 1980-yillarda davlat xarajatlarining ortishi va samarasiz davlat sektori byudjet defitsitining ko‘payishiga olib kelgan edi. 1990–1991-yilda fiskal defitsit YAIMning qariyb 8,4 foiziga yetdi. Ikkinchidan, 1990-yildagi Fors ko‘rfazi urushi sabab neft narxining keskin oshishi Hindistonning import xarajatlarini ko‘paytirdi. Uchinchidan, Hindistonning muhim savdo hamkorlaridan biri bo‘lgan Sovet Ittifoqining parchalanishi eksport hajmiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Natijada mamlakat xalqaro to‘lov majburiyatlarini bajarishda defolt xavfi bilan yuzlashdi. Vaziyat shu darajaga yetdiki, 1991-yilda hukumat favqulodda choralar sifatida 67 tonna oltinni xalqaro banklarga garov sifatida topshirishga majbur bo‘ldi⁶. Mazkur inqirozni bartaraf etish maqsadida 1991-yil 21-iyunda bosh vazir lavozimiga P. V. Narasimha Rao kelgach, moliya vaziri etib Manmohan Singh tayinlandi va 1991-yil 24-iyulda New Economic Policy (NEP – Yangi iqtisodiy siyosat) hamda New Industrial Policy qabul qilindi. Ushbu islohotlarning asosiy maqsadi iqtisodiyotni davlat nazoratidan qisman chiqarish, sanoat samaradorligini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish edi.

Birinchi muhim islohot “Industrial licensing system (“License Raj”)” ni qisqartirish bo‘ldi. 1991-yilgi sanoat siyosatiga ko‘ra, avval davlat ruxsatisiz faoliyat yurita olmaydigan ko‘plab sanoat tarmoqlaridagi cheklovlar bekor qilindi. Faqat mudofaa va strategik xavfsizlik bilan bog‘liq ayrim sohalarida nazorat saqlab qolindi. Mazkur chora xususiy sektor rivojlanishini jadallashtirish va byurokratik to‘siqlarni kamaytirish uchun joriy qilindi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – xorijiy investitsiyalarni liberallashtirish bo‘ldi. 1991-yilgi New Industrial Policy doirasida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida ustuvor sanoat tarmoqlari belgilab berildi. Hukumat texnologik modernizatsiyani tezlashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va kapital tanqisligini bartaraf etish maqsadida 34 ta yuqori ustuvor sanoat tarmog‘ida xorijiy kompaniyalarga 51 foizgacha ulush bilan avtomatik investitsiya kiritishga ruxsat

⁵ IMF, *Crisis, Recovery, and Transformation in India*, pp. 3–5.

⁶ Bipan Chandra, *India Since Independence*, Penguin, 2008, pp. 603–607.

berdi. Ushbu tarmoqlar asosan kimyo sanoati, farmatsevtika, metallurgiya, energetika uskunalari, elektronika, telekommunikatsiya, avtomobilsozlik va mashinasozlik bilan bog‘liq edi. Mazkur siyosat Hindiston iqtisodiyotining global kapital uchun ochilishida muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Natijada xorijiy investitsiyalar hajmi sezilarli darajada ortdi: agar 1991-yilda FDI oqimi taxminan 129 million AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2000-yilga kelib bu ko‘rsatkich 3,6 milliard AQSh dollaridan oshdi.

Uchinchi muhim chora rupiyaning devalvatsiyasi bo‘ldi. 1991-yil iyul oyida rupiyaning qiymati qariyb 18–20 foizga pasaytirildi. Bu eksportni rag‘batlantirish, import bosimini kamaytirish va xalqaro bozorda hind mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish maqsadida amalga oshirildi. Bundan tashqari, savdo liberallashtirilib, import kvotalari va tariflar bosqichma-bosqich kamaytirildi⁷.

Mazkur islohotlar qisqa muddatda iqtisodiy barqarorlikni tiklashga yordam berdi va ayniqsa IT hamda xizmat ko‘rsatish sektorining jadal rivojlanishi uchun asos yaratdi. Bu esa keyinchalik hind muhandislari, dasturchilari va boshqa yuqori malakali mutaxassislarning global mehnat bozoriga faol kirib borishiga hamda 1990-yillarda intellektual emigratsiyaning yangi bosqichi shakllanishiga zamin yaratdi.

1991-yildagi iqtisodiy islohotlar Hindiston migratsiya tarixida sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab berdi. Agar avvalgi davrlarda hind migratsiyasi asosan plantatsiya mehnati, savdo koloniyalari yoki past malakali ishchi kuchi harakati bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, 1991-yildan keyin iqtisodiy liberallashtirish natijasida yuqori malakali mutaxassislarning xalqaro migratsiyasi ustun yo‘nalishga aylana boshladi. Bu jarayonda XIX–XX asrlar davomida Buyuk Britaniya, AQSh va Kanadada shakllangan hind diasporasi tarmoqlari muhim ijtimoiy kapital vazifasini bajardi. Avvaldan mavjud diaspora jamoalari yangi kelayotgan muhandislar, shifokorlar va texnik mutaxassislarning mehnat bozoriga integratsiyalashuvini yengillashtirdi⁸.

Narasimha Rao hukumati tomonidan amalga oshirilgan iqtisodiy liberallashtirish siyosati mazkur transformatsiyaning asosiy institutsional omiliga aylandi. 1991-yil 24-iyulda e‘lon qilingan yangi sanoat siyosati asosida strategik va ekologik jihatdan muhim bo‘lmagan deyarli barcha tarmoqlarda litsenziyalash tizimi bekor qilindi hamda rasmiy ma‘lumotlarga ko‘ra, bu o‘zgarish sanoatning qariyb 80 foiziga ta’sir ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ayrim tarmoqlarda xorijiy kapital ishtiroki 40 foizdan 51 foizgacha oshirildi, bu esa xalqaro kompaniyalar

⁷ Deepak Nayyar, *Migration, Remittances and Capital Flows*, Oxford University Press, 2008, pp. 97–103.

⁸ Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*, Routledge, London, 2008, pp. 67–84; Steven Vertovec, *The Hindu Diaspora: Comparative Patterns*, Routledge, 2000, pp. 88–96.

faoliyatining kengayishiga xizmat qildi. 1991-yil 24-iyuldan 1992-yil 31-yanvargacha xorijiy texnologiyalarni olib kirish bo‘yicha 505 ta bitim tasdiqlanganligi Hindiston iqtisodiyotining global texnologik tizimga faol integratsiyalashayotganini ko‘rsatadi.

Mazkur iqtisodiy transformatsiya malakali kadrlar migratsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Xususan, 1993-yilda valyuta operatsiyalariga qo‘yilgan cheklovlarning yumshatilishi va tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi hind mutaxassislarining xalqaro mehnat bozoriga chiqishini tezlashtirdi. Shu bilan birga, 1998-yilda AQShda “dot-com boom” jarayonining avj olishi dasturchilar va muhandislarga bo‘lgan talabni keskin oshirdi. 1998-yilda H-1B viza tizimining kengaytirilishi natijasida hind mutaxassislari ushbu viza oluvchilar orasidagi eng yirik guruhlardan biriga aylandi. Ayniqsa Indian Institutes of Technology (IIT) bitiruvchilari yuqori talabga ega bo‘lib, 1998-yilda ayrim IIT kampuslarida bitiruvchilarning 50 foizdan ortig‘i xorijga, asosan AQShga ishlash yoki ilmiy faoliyat uchun ketgani qayd etilgan⁹.

Shuningdek, Rao hukumatining Sakkizinchi besh yillik rejasi (1992–1997) doirasida “inson taraqqiyoti” omili ustuvor yo‘nalish sifatida belgilandi. Texnik ta’lim, kommunikatsiya va infratuzilmaga e’tibor kuchaytirilishi natijasida Hindistonda IT va texnologik sektor tez sur’atlarda rivojlana boshladi. Agar 1991-yilda dasturiy ta’minot eksporti taxminan 150 million AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2000-yilda bu ko‘rsatkich 6,2 milliard dollardan oshdi, bu esa Hindistonni global texnologik xizmatlar markazlaridan biriga aylantirdi. Ayniqsa Bangalore va Hyderabad shaharlari 1998-yildan boshlab xalqaro outsourcing markazlari sifatida shakllana boshladi¹⁰. Natijada, dastlab 1993-yilda “brain drain” – malakali kadrlarning yo‘qotilishi sifatida baholangan intellektual emigratsiya 1999-yilga kelib boshqa mazmun kasb eta boshladi. Xorijdagi hind diasporasi remitanslar, investitsiyalar, texnologik bilim va xalqaro professional tarmoqlar orqali Hindiston taraqqiyotining muhim resursiga aylandi. Shu tariqa, Narasimha Rao davridagi iqtisodiy islohotlar Hindiston migratsiyasi tarixida mehnat migratsiyasidan yuqori malakali inson kapitali harakatiga asoslangan yangi bosqich - “brain drain”dan “brain gain”ga o‘tish modelini shakllantirdi.

MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Narasimha Rao davridagi iqtisodiy transformatsiyalar Hindiston intellektual emigratsiyasining ko‘lami va xarakterini tubdan o‘zgartirdi. Biroq mazkur jarayonni faqat 1991-

⁹ Steven Vertovec, *The Hindu Diaspora: Comparative Patterns*, Routledge, 2000, pp. 90–94; Rafiq Dossani, *India Arriving*, AMACOM, 2008, pp. 68–70.

¹⁰ *Economic Survey 1991–1992B*, Government of India, Chapter 6, p. 82; NASSCOM, *Strategic Review 2000*, pp. 18–22.

yildagi iqtisodiy liberallashtirish natijasi sifatida talqin qilish yetarli emas. Intellektual emigratsiyaning yangi bosqichi oldingi davrda, xususan, Rajiv Gandhi hukumati davrida boshlangan texnologik modernizatsiya siyosatining mantiqiy davomi sifatida ham baholanishi mumkin. 1980-yillarda Rajiv Gandhi Hindistonning texnologik ortda qolishini kamaytirish va mamlakatni zamonaviy iqtisodiy modelga o‘tkazish zarurligini ilgari surgan edi. U Hindiston XXI asrga eskicha iqtisodiy model bilan emas, texnologiya va innovatsiyaga tayangan holda kirishi lozimligini ta’kidlagan va shu bois ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan “Hindistonning texnologik modernizatsiyasi me’morlaridan biri” sifatida e’tirof etiladi.

Rajiv Gandhi davrida kompyuterlashtirish, telekommunikatsiya va elektronika sohalariga alohida e’tibor qaratildi. Ayniqsa davlat boshqaruvi, bank tizimi va texnologik infratuzilmani modernizatsiya qilishga qaratilgan siyosat keyinchalik Hindiston IT sektorining rivojlanishi uchun muhim zamin yaratdi. Shu ma’noda, Narasimha Rao hukumati yangi modelni noldan yaratmagan, balki 1980-yillarda boshlangan texnologik transformatsiyani iqtisodiy liberallashtirish orqali yangi bosqichga olib chiqqan, deyish mumkin. Agar Rajiv Gandhi davri texnologik asoslarni yaratgan bo‘lsa, Rao davri ushbu salohiyatni global iqtisodiy tizim bilan bog‘lab berdi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Narasimha Rao hukumati tomonidan migratsiyani bevosita rag‘batlantirish siyosati yuritilmagan bo‘lsa-da, amalga oshirilgan iqtisodiy choralar malakali mutaxassislarning xalqaro mobilligini sezilarli darajada oshirdi. Iqtisodiyotning global bozorga ochilishi, xalqaro kompaniyalar faoliyatining kengayishi va texnologik sektorning rivojlanishi natijasida hind mutaxassislari xorijiy ish beruvchilar uchun yuqori talabga ega inson kapitaliga aylandi. Ayniqsa texnik va muhandislik yo‘nalishlari bitiruvchilarining xalqaro mehnat bozorida talabgirliги ortdi. Shu tariqa, davlat emigratsiyani alohida maqsad sifatida qo‘llab-quvvatlamagan bo‘lsa ham, uning iqtisodiy siyosati bilvosita ravishda intellektual emigratsiyaning jadallashuvi uchun qulay muhit yaratdi. Bundan tashqari, mazkur davr tajribasi “brain drain” konsepsiyasini qayta ko‘rib chiqish zaruratini ham ko‘rsatadi.

XULOSA. Dastlab yuqori malakali kadrlarning xorijga chiqib ketishi milliy manfaatlariga tahdid sifatida baholangan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ushbu migratsiyaning transmilliy xususiyati yaqqolroq namoyon bo‘la boshladi. Xorijdagi hind mutaxassislari professional tarmoqlar yaratish, investitsiyalarni yo‘naltirish, texnologik tajribani uzatish va xalqaro ilmiy aloqalarni rivojlantirish orqali Hindiston taraqqiyotiga bilvosita ta’sir ko‘rsatdi. Natijada hind diasporasi oddiy

migrantlar jamoasi emas, balki iqtisodiy va innovatsion rivojlanishda ishtirok etuvchi strategik transmilliy resursga aylandi.

Rao davrida boshlangan iqtisodiy ochiqlik Hindistonning global iqtisodiy tizimdagi rolini ham o‘zgartirdi. Agar ilgari mamlakat asosan arzon ishchi kuchi manbai sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, 2000-yillarga kelib Hindiston yuqori malakali inson kapitali eksport qiluvchi davlat sifatida tanila boshladi. Shu bois Narasimha Rao islohotlarini faqat iqtisodiy liberallashtirish sifatida emas, balki Hindiston intellektual emigratsiyasining sifat jihatdan yangi bosqichini shakllantirgan tarixiy burilish nuqtasi sifatida baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Migration, Remittances and Capital Flows. Migration, Remittances and Capital Flows: The Indian Experience. Oxford: Oxford University Press, 2008.
2. India After Gandhi. India After Gandhi: The History of the World’s Largest Democracy. New York: HarperCollins, 2007.
3. Imagining India. Imagining India: The Idea of a Renewed Nation. New York: Penguin Press, 2008.
4. The Hindu Diaspora: Comparative Patterns. The Hindu Diaspora: Comparative Patterns. London: Routledge, 2000.
5. Global Diasporas: An Introduction. Global Diasporas: An Introduction. 2nd ed. London: Routledge, 2008.
6. National Association of Software and Service Companies. Strategic Review 2000. New Delhi: NASSCOM, 2000.